అర్ధభాగాలలో భిన్నహృదయాలు

'మీరలా యేడుస్తూ కూర్చుంటే యెలాగండీ? ఆయనకేం, పుణ్యాత్ము లయ్యారు!'

'.................'

'నాలో దుఃఖం లేదా? నేను మీకంటే హెచ్చుగా యేడవవలసింది!'

'.................'

'అబ్బాయి యేడుస్తున్నాడు. పాలది యింకా పాలు తీసుకరాలేదు. ఒక్కసారి వెళ్ళండి...'

'ఆ చావు నాకైనా వచ్చింది కాదు. యీ సంసారబాధలన్నీ యెవరు పడ్తారు?'

'రామరామ! అవేం మాటలండి. పోనీ, కమలాన్నే పంపిస్తాను లెండి.'

'వీథిలోకి పంపకు; నలుగురూ నవ్వుతారు'.

రుక్మిణి మరి మాటాడలేకపోయింది. వంట యింట్లో కూర్చున్న కమలం కారుతున్న కన్నీటిని చీరకొంగుతో తుడుచుకొంటోంది.

'యీ కర్మ యెలా చేసేది...?'

'అందుకేనా అంతగా విచారిస్తున్నారు? మామయ్యగారు బ్రతికినంతకాలం ధర్మంగా పోయారు. అంత పెద్ద నౌకరీ చేసినా ఒక్క కానీ లంచం పుచ్చుకోలేదు. అందుచేతనే యే బాధా లేకుండా స్వేచ్ఛగా మరణించారు. ఆయనకర్మకు ఆయనే డబ్బు సమకూరుస్తాడు. ధైర్యం చెప్పవలసిన మీరే అలా యేడుస్తూ కూర్చుంటే... మాడండి. పిల్లాడు పాలు లేక యెలా యేడుస్తున్నాడో! చూశారా! వంట యింట్లో మీ చెల్లెమ్మ — మీ కడుపే కాదు, అందరి కడుపులూ దహించిపోతున్నాయ్. కాని చచ్చేవారితో మనం చస్తామా! అన్ని విషయాలూ మీకు తెలుసు. ధైర్యం తెచ్చుకోండి...'

'సరే, ఆ పాలచెంబు యిలా తే' అంటూ మంచంమీదనుంచి చిరాకుగా లేచాడు కిష్టయ్య. కమలం పాలచెంబు తెచ్చి అందిచ్చింది. అన్నయ్యవద్దకు రావటంతోనే ఆమెదుఃఖం పొంగి పొరలింది.

శ్రీ బలివాడ కాంతారావు

'ఈ పాడుయింట్లో ఆడదిగ నెందుకు పుట్టావమ్మా? ఆ మాత్రం మా భాగ్యత మ తీర్చుకోలేకపోయాం...' అంటూ కిష్టయ్య చేతితో తన నుదురు పట్టుకొని గబగబా వీథిలోకి నడిచాడు.

రుక్మిణమ్మ మాట్లాడుదామన్నా పెదిమలు కదలలేదు. కమలానికి తామంతా ద్రోహం చేశారు. పెద్దమనిషై ఆరు సంవత్సరాలైంది. యింకా పెండ్లంటూ చెయ్యలేదు. 'నేనే చక్రవర్తినైతే వరకట్నాలు పుచ్చుకున్నవాడికి పదేళ్ళు కఠినశిక్ష వేసేస్తునురా కిష్టయ్యా!' అన్న మామగారి పలుకులు యింకా రుక్మిణిచెవులలో మారు మోగుతూనే వున్నయ్. అంత శాంతపరుడైన మామగారికి యీ కమలంసంబంధంకోసం వచ్చినవారు అడిగిన వరకట్నాలవిషయమై అంత చిరాకూ, కోపం వచ్చినై. 'పెద్ద శిరస్తాదారు పనిచేశాడే! ఆరువైరూపాయలు పింఛను పుచ్చుకుంటున్నాడు. కొడుకో నలభై రూపాయల జీతం తెచ్చుకుంటున్నాడుగా. ఆమాత్రం వెయ్యిరూపాయలపదహార్ల కట్నం యియ్యలేడేం! యెందరున్నారని యింకా — యీ ఒకేఒక కూతురే కదా!' అన్నవారే ప్రతీవారూనూ. మొత్తంమీద కమలం పెండ్లికోసం చివరిరోజులలో పరితపించి పరితపించి చివరకు పెండ్లి చెయ్యకుండానే స్వర్గస్థు డయ్యాడు రామయ్య.

రామయ్యగారు వున్నప్పుడు కిష్టయ్యకు కుటుంబబాధ్యత తగలలేదు. ఉద్యోగం చెయ్యటం, జీతం తెచ్చి తండ్రిచేతులలో పెట్టటం, వేళకు యింత భోజనం చెయ్యటం — ఇదే ఆయనపని. కుటుంబభారమంతా అరవై యేండ్లు నిండినా రామయ్యనెత్తినే వుండేది. కిష్టయ్య నలుగురు పిల్లల తండ్రి అయినప్పటికీ చాలా స్వేచ్ఛగా తిరిగాడు.

తన బావుటా దిగ్విజయంగా యెగిరేటప్పుడు రామయ్య అందరినీ ఆదరించాడు. అందరూ మావారే అన్నాడు. వచ్చే జీతమంతా బంధువుల ఆదరణకే వినియోగించాడు. ఆర్జించిన దేమీ లేదు. యేమున్నా — పెండ్లికాలమందు రుక్మిణమ్మమెడలో వేసిన పదిహేనుతులాల బంగారంగొలుసు మిగిలివుంది. తను పింఛను పుచ్చుకున్న తరువాత తన పింఛనూ, తన కొడుకుజీతమూ వచ్చిన చుట్టాలక్రిందా, సంసారం సాగటానికీ సరిపోయేది. 'రామయ్య మావాడే, మా అల్లుడు చిన్నవాన్న తాత మనుమడు' అని యిలా రకరకాల వరసలు కల్పించి తిష్ఠవేసే వారు మూడునాలుగురోజాలు. కిష్టయ్యకు సంసారంగొడవే వుండేది కాదు. రుక్మిణి మామగారు యెలా అంటే అలా. ఆమెకు తండ్రయినా, తల్లయినా రామయ్యగారే. రామయ్యగారు రుక్మిణిని బంధుజనాదరణలో అందెవేసినచెయ్యిని చేశారు. సంసారపు ఒడుదుడుకులను రుక్మిణి అవగాహన చేసుకొని ధైర్యంతో మెలగగలిగేది.

రామయ్యగారు చనిపోయేవరకూ మాట్లాడుతూనే వున్నారు. కూతురు కమలాన్ని చేరదీసి 'అమ్మా, నీనాన్నను క్షమించు...అన్నిటికీ మహాయిల్లాలు నీ వదిన వుంది...' అన్నాడు. యింకా యేవో మాట్లాడబోయాడు కాని పెదిమలు కదలలేదు. దుఃఖం ముంచుకొచ్చింది. ఆయన నాలుగుమూలలా చూసుకొని కమలాన్ని మంచియింట్లో వేద్దామని వుబలాటపడ్డాడు. కాని ఆ కట్నం యెక్కడనుంచి తేవటం? రుక్మిణమ్మ తన గొలుసు అమ్మడానికి సిద్ధపడింది. కాని రామయ్య సహేమిరా ఒప్పుకోలేదు. ఒకవేళ అమ్మినా అది ఆ రోజుల్లో వెయ్యిన్నూటపదహార్ల ఖరీదు చెయ్యదు.

శ్రాద్ధభోజనానికి కులంవారంతా తినబోతే 'యేమోయ్ కిష్టయ్యా! రామయ్యగారు పోయి వారంరోజులైనా యింకా సప్పుడూ, వుప్పుడూ యేమీ సమకూర్చుకోలేదేం? చాలా ఘనంగా బ్రతికాడాయన మీ నాన్న. అలాంటి మహానుభావుడి శ్రాద్ధం మా ఘనంగా చెయ్యాలోయ్...' అని యిలా మని మూకలా తన్ని కిక్కిరింటుంటే కిష్టయ్యకు యెక్కడలేని దుఃఖమూ పొంగిపొర్లేది. తండ్రిచావువలన కలిగిన దుఃఖంకన్నా, యీ కొంతెంతో యెలా నెరవేర్చటమా అనేదే హెచ్చుదుఃఖాన్ని కలిగించి చిన్న పిల్లాడిమల్లే యింటిదగ్గర యేడ్చుకొంటూ కూర్చునేవాడు.

మామగారు చనిపోయాక రుక్మిణమ్మ భర్తకు సంసారంగొడవ అంటుకుండా చూడడానికి శక్తివంచనవరకు ప్రయత్నించేది. కాని వీథిలోకి ఆమె యెలా పోగలుగుతుంది? యింట్లో బొసులబస్తా ఆఖరు—బియ్యం కొనాలా. డబ్బిచ్చినా కిష్టయ్యకు 'బజారుకు వెళ్ళండి' అంటే చిరాకు. గొణుక్కుంటూ గొణుక్కుంటూ వెళ్ళేవాడు. బేరం తెలిసేది కాదు. వాళ్ళెంతంటే అంత. భర్త యెలాంటివస్తువులు తెచ్చినా రుక్మిణమ్మ పల్లెత్తు మాట అనేదికాదు. 'చాలా చౌకగా తెచ్చారే' అనేది. ఆయన మనసును చీకాకుపరచడం ఆమెకు యిసుమంతైనా యిష్టంలేదు. పోనీ, కమలాన్నే బజారుకు పంపిస్తామా అంటే మనిషేమాటగా గొణుక్కుంటారని భయం. అంచేత కిష్టయ్యనే బజారుకు పంపించవలసి వచ్చేది. రామయ్య కమలానికి ఒక్క పెళ్ళి తప్ప, మిగతావిషయాల్లో ఏమీ అన్యాయం చెయ్యలేదు. థర్డుఫారంవరకు చదువు చెప్పించాడు; సంగీతం నేర్పించాడు. దేవుడిచ్చిన అందం ప్రకాశిస్తూనేవుంది. కమలం సుగుణవతి. వదినగారి మాట ఆమెకు వేదవాక్కు. ఆమెహృదయం అమృతభాండం.

రామయ్యగారు చనిపోయారని పరామర్శకు యితరప్రదేశాలనుంచి వచ్చిన చుట్టాలు గొడుగూడు రోజులు పూర్వంలా తిష్ఠ వేసేవారు. వీరందరినీ చూస్తుంటే కిష్టయ్యకు అసహ్యం. 'యివాళ్ళ వెరకెందుకు? పొమ్మనలేక పోయావా?' అని భార్యను గదమాయించేవాడు. కాని రుక్మిణమ్మ భర్తను మంచిమాటలతోనే శాంతింపజేసేది. వచ్చినవారు తిని వుత్తగా పోయేవారు కారు. నాలుగు నిందలు పరోక్షంగా మోపి మరీ యిల్లు కదిలేవారు. 'మామయ్య చావటం దీనికి యిష్టమేమో? మొగుడు గోల పెట్టుంటే, యిది పెద్దగోల పెట్టకేం? రామయ్య కండ్లుమూసి వారంరోజులు కాలేదుగాని, యింట్లో బంధువులను యెంత నిరాదరణతో చూస్తున్నారు!' యిలా ఊరిలో, కులంవారిలో చాటుతూ పోయేవారు.

వుత్తచెంబుతో తిరిగివచ్చాడు కిష్టయ్య. చెంబును క్రిందపడవేసి 'అమ్మో! బాబూ...' అంటూ మంచంపై చేరబడ్డాడు. 'పాలు దొరకలేదాండీ?' అని ప్రశ్నించిన రుక్మిణివేపు దీనంగా చూస్తూ 'ఇరవై రూపాయలు యివ్వాలటగా...ఆ డబ్బు యివ్వంది పాలెలా యిస్తుంది...?' అన్నాడు. భర్త నేత్రాలు అశ్రుపూరితాలు కావటం రుక్మిణమ్మ గమనించకపోలేదు. రుక్మిణి ఆ చెంబు తీసుకొని వీథిలోకి వెళ్ళుంటే వింతగా చూస్తున్నాడామెవేపు కిష్టయ్య.

'మీ కేనండీ కిష్టయ్యగారు — డాక్టరుగారు బిల్లు యిచ్చారు' అంటూ ఒక మనిషి గుమ్మందగ్గర నిలబడ్డాడు. వాడివేపు పెద్ద కండ్లతో చూస్తున్నాడేగాని, యేం మాట్లాడాలో తోచింది కాదు. కమలం వంటయింటి గుమ్మందగ్గర నిలబడి ఇది చూస్తోంది. 'యేమండీ మాట్లాడరు?' అని మరల ఆ మనిషి అన్న పలుకులు విన్న కమలం వడిగా వచ్చి 'యేదీ బాబూ ఆ బిల్లు...?' అంటూ తీసుకొని చూసి 'యాభై రూపాయలే!' అంది ఆశ్చర్యంగా అన్నవేపు చూసి. ఇంతలో రుక్మిణి వచ్చి, విషయం తెలుసుకొని 'బాబూ, రేపు తప్పక యిచ్చేస్తామని చెప్పండి' అంటూ ఆయనను పంపించివేసింది.

'పాలెక్కడివి? నీళ్ళ పాలులా వున్నాయే...' అద్దాలలో వేసి కొడుక్కి పాలుపడుతున్న రుక్మిణివేపు చూస్తూ కిష్టయ్య అన్నాడు హీనస్వరంతో.

'ప్రక్కయింటివారిని అడిగి తెచ్చాను. తల్లిప్రేమతో పోస్తే నీళ్ళయినా పాలకంటే హెచ్చుబలాన్ని యిస్తాయిలెండి'

'ఛీ! అయ్యకులవాళ్ళయింటి పాలెందుకు తెచ్చావ్?'

'కులంకులమై మహాసుఖం అనుభవించాం! కులంలో యేం వుంది? కష్టకాలంలో తేరి చూపిన వారే కులంవారైతే నేం, మానవజాతే లెండి.'

ఈ మాటలు విన్న కిష్టయ్య ముఖం రెండోవేపుకు తిప్పాడు. కమలం ఆశ్చర్యం చెందింది—నిన్నటివరకు అంత నిష్ఠానియమాలతో వున్న వదిన యిలా మాట్లాడిందేమని.

పిల్లాడు నిద్రపోయాడు. వాడిని మంచంపై పడుకోబెట్టి భర్తదగ్గరకు వచ్చింది రుక్మిణి.

'యేమండీ! మీమనసును అనవసరంగా కష్టపెట్టుకోకండి. పుట్టించినవాడు ఆమాత్రం పెట్టకపోడు...'

'రుక్కూ! శ్రాద్ధం చెయ్యకపోతే...'

'యెంత మాట అన్నారండి...'

'యీమందలో తప్పవగా చేసుకోలేమే? వ్యాధికూడా లేదు. యింతకూ ఆ తక్కువగానైనా చేసుకోడానికి యేం వుందని?'

'నేనూ యీ విషయమే మాట్లాడుదామని వచ్చాను. నలుగురిలోనూ మన కీ చిన్నతనం యెందుకు? నా గొలుసు తీసుకవెళ్ళి యెక్కడైనా ఒక మూడువందలకు తాకట్టుపెట్టండి. పాలవాడికి, డాక్టరుగారికి, మిగతా, చిల్లర బాకీలకూ ఒక వంద పోగా మిగతా రెండువందలతో యెలాగో కానిద్దాం...'

'ఆ గొలుసు తాకట్టుపెట్టితే వడ్డీ పెరగడమే కాని లాభం లేదు. అమ్మి యిలా యీకార్యానికి తగలేస్తే కమలం పెండ్లి యెలా చేస్తాము? రుక్కూ! నామాటకు యిక అడ్డుపెటకు. ఆ గొలుసు యిలా తే. చెయ్యవలసిందేదో నేనే చేస్తా'నని గొలుసు తీసుకొని వీథిలోకి నడిచాడు కిష్టయ్య.

భర్త యిలా ధైర్యంగా మెలగటం చూసి రుక్మిణి ఆశ్చర్యపోయింది. మామగారి ఆత్మ అనే వెలుగు యిలా ఆయనకు ధైర్యాన్ని ప్రసాదించి వుంటుందని నమ్మింది. కండ్లు మూసింది. మామయ్యగారిని ఆ చీకటిలో చూసి గలిగింది. కన్నీరు చెక్కిళ్లమీదినుంచి కాలువలా ప్రవహించింది. తన తండ్రికన్నా హెచ్చుగా చూశారు మామయ్యగారు. అసలే అధైర్యానికి ఆహుతైన భర్తగారికి ధైర్యం చెప్పటానికని ఆమె గుండె రాయి చేసుకుంది. కాని అప్పుడప్పుడూ పరోక్షంగా కన్నీరు కార్చకుండా వుండలేకపోయింది.

'వదినా!...' అన్న కమలంపలుకు చెవిని పడగానే చీరకొంగుతో వడిగా కన్నీటిని తుడిచివేసి వెనుతిరిగి 'ఏం కమలం—!' అంది.

'వదినా...'

'నీ అన్నయ్యను చూచి నీవుకూడా యేడుస్తూ కూర్చోకమ్మా. నా కెవరున్నారు? తల్లా, తండ్రా? అంతా మీరేకదా! యిద్దరం ధైర్యంగా వుండి ఆయనను ధైర్యంగా వుంచాలి...'

'వదినా! ఒక విషయం చెప్దామని వచ్చాను...'

'చెప్పమ్మా, చెప్పు'

'మరేమీ లేదు. నా పెళ్ళివిషయమై మీరు బెంగ పెట్టుకోకండి. నాకు యెవరినీ పెండ్లాడాలని లేదు. యేదైనా వుద్యోగం చేసి అన్నయ్యకు కాస్త సహాయం చేద్దామని వుంది...'

'అయ్యో! పిచ్చితల్లీ! ఉద్యోగం చేస్తే యింక వీధిలో నడవనిస్తారా? యీ వూర్లో వుండనిస్తారా? ఇప్పుడు యింట్లోనైనా కూర్చుంటున్నారా? నిన్న వంటయింట్లోనే మాస్సేస్తున్నావని నాలో నేను కుమిలి పోతూంటే—'

'వదినా, మీ రలా అనుకోకండి. నాతల్లికంటే మీరు హెచ్చుగా చూస్తున్నారు...' ఇంకా యేదో మాట్లాడబోయింది కమలం. ఇంతలోకే శాస్త్రిగారు రావటంవలన ఆపవలసివచ్చింది.

'అవునమ్మా, ఇదేం బాగుందా? అంతటి మహానుభావునికి మీరు ప్రుట్టగతులు లేకుండా శాశ్వతనరకంలోకి పంపిస్తున్నారు!'

'బాబూ, మీమాటలు నా కర్థంకాలేదు.'

'యెలా అవుతాయ్! కులంలో ఘనంగా బ్రతకాలా వద్దా? అమ్మాయికి పెళ్ళి చెయ్యలేదని యిప్పటికే నలుగురూ వెక్కిరిస్తుంటే యీ వేషంకూడా యేమిటి?'

'బాబూ, మీ కాళ్ళపై పడ్తాను. ఆ విషయమేదో చెప్పనిది యెలా...'

'ఇంకేమిటి—అదే. శ్రీజగన్నాథంలో శ్రాద్ధంచేస్తే యెవరు వస్తారనేగి? అక్కడ చెయ్యటమేమిటి? చచ్చిన యింట్లోనే చెయ్యాలని వేదాలు ఘోషిస్తుంటే! కిష్టయ్యకు మతిపోతే నీకూడా మతిపోయిందా అమ్మా!'

'శ్రీజగన్నాథంలో చేస్తానన్నారా? యెప్పుడు చెప్పారు మీతో?'

'ఇప్పుడే. బజారులో. ఆమాట విన్నాక నాశరీరం అంతా తేళ్లూ, జెర్రులూ పాకుతున్నాయ్. అంత గౌరవకుటుంబాన్ని డబ్బుకాశించి నాశనంచేస్తాడా అని. ఒక్క యెనిమిదివందలరూపాయలైతే తప్పలై పోతుంది. మీ మామయ్యగారు పెద్ద సిరస్తాదారుపని చేశారని మాత్రం మరచిపోకండి.'

'బాబూ! యీ విషయంలో నే నేమీ మాట్లాడలేను. అంతా ఆయనయిష్టం—'

'అయ్యో! వెఱ్ఱితల్లీ! మొగుడు తప్పు చేస్తే దిద్దటానికి భార్యకు సర్వాధికారం వుందని శాస్త్రాలు ఘోషిస్తుంటే...'

'బాబూ! మీ కో నమస్కారం. మా అన్నయ్య యెలా అంటే మేం అలా నడవవలసినవారం. దయచేసి మమ్మల్ని కష్టపెట్టకండి' అని మధ్యను కలుగజేసుకొని వినయంగా అంటున్న కమలంవేపు యెర్రగా చూస్తూ 'నీకూడానా... చూస్తానుగా. మీ రెలా యీవూర్లో శ్రాద్ధం చెయ్యరో నే చూస్తాను. నా తఢాకా చూస్తారుగా!' అంటూ చేతికర్రను నేలమీద కొట్టి గుమ్మం దాటాడు శాస్త్రిలు. రుక్మిణీ, కమలం ఒకరి ముఖం ఒకరు చూసుకున్నారు.

బజారునుంచి కిష్టయ్య వచ్చాడు. 'అమ్మయ్య! కాస్త మనసు కుదుటపడింది.' అన్నాడు భార్యవేపు చూస్తూ. 'రుక్కూ! ఇదిగో ౫౫౩ రూపాయలు. గొలుసు అమ్మివేశాను. యీ గోముఖవ్యాఘ్రాలక్రింద డబ్బు తగలేసేబదులు శ్రీజగన్నాథం పోయి, అక్కడి పేదలకు నాన్నగారి పేరు చెప్పి యింత దానం చేస్తే ఆయన స్వర్గానికి పోతారు.'

'సంఘంలో బ్రతుకుతున్నాం. కమలం పెళ్లి చెయ్యవలసి వుంది. ఆలోచించండి.'

'యీ డబ్బు వాళ్లక్రింద తగలేద్దామనా నీవుద్దేశం?'

'.............................'

'మాట్లాడవేం? యీ డబ్బుతో పెళ్ళి కూడా చెయ్యొద్దు.'

'పెండ్లి అంత తక్కువలో అయిపోతుందా?'

'రుక్కూ! అన్నిటికీ లోకానికి జడిసే యింతవరకూ తెచ్చాడు నాన్న. అన్నిటికీ పరోపకారం అంటూ ఘోషించే మమ్మల్ని తగలేశాడు. యీ విషయంలో మరి యెవరు మాట్లాడకు—'

'మామయ్యగారిని దూషించకండి. ఆయన మహాత్ములు. ఆయన చేసిన పరోపకారమే అదే పుణ్యం—మనను, మన తరతరాలవారిని రక్షిస్తుంది. అన్నీ మీకు తెలుసు. నే నేం చెప్తాను?'

డబ్బు భార్యచేతికిచ్చి వీధిలోకి పోయాడు కిష్టయ్య. అప్పటికప్పుడే శాస్త్రిగారు వీధిలో ఢంకామీద దెబ్బ కొట్టి యీ విషయం చాటుతున్నారు. యీ శ్రాద్ధంలో అక్షరాల రెండువందలరూపాయలైనా గుంజుకుందామనుకున్నాడు. కాని ఆయనఆశలు అడియాసలయ్యాయి. 'రామయ్యకడుపు చెడబుట్టా' డన్న మాటలు అప్పుడే రేగుతున్నాయి.

చిరాకుగా కిష్టయ్య యింటికి వచ్చాడు. భార్యతో మాట్లాడలేదు. పరుపుపై వాలాడు. రుక్మిణి చంటిపిల్లాడిని యెత్తుకొని, భర్త యేం చెప్తాడో అని మంచం దగ్గరగా నిలబడింది. అప్పుడే బడినుండి వచ్చిన పదేండ్ల కుమార్తె సరళా, యేడేండ్ల కొడుకు రామం 'అమ్మా! రేపు మాకు శెలవే' అంటూ వచ్చి అమ్మదగ్గర నిలబడ్డారు. రుక్మిణి పిల్లలను చేరదీసింది. అమ్మా, అమ్మా అంటూ నాలుగేండ్ల మోహనుడు కమలాన్ని విడిచి దగ్గరకు వచ్చాడు. నలుగురు పిల్లలనూ, వదిననూ వంటయింటి గుమ్మందగ్గరే నిలబడి చూస్తూ కమలం కుమిలిపోయింది. దుఃఖాన్ని మరిచిపోయింది.

'నాన్న పడుకున్నా రేం అమ్మా?' అని సరళ అడిగింది.

'అమ్మా, అమ్మా! తాతయ్య యెప్పుడు వస్తాడే?' అంటూ యేడేండ్ల రామం అమ్మ ముఖంవేపు చూస్తూ అడిగాడు.

కొడుకు మాటలను విన్న కిష్టయ్య ఊరుకోలేక మంచం దిగి మోహనుని ఎత్తుకొని ముద్దాడి రామాన్ని చేరదీశాడు. 'అమ్మా! కమలం! కాసిన్ని మంచినీ ళ్లియమ్మా' అని కేక వేశాడు. కమలం మంచినీళ్లు తెచ్చింది. త్రాగి 'అమ్మయ్య!' అన్నాడు.

'రుక్కూ! శ్రీజగన్నాథానికి రేపే ప్రయాణం. ఇప్పట యింకా వుంటే ఏ స్ట్రైకు చేస్తారు. రైలుబండి నడవకుండా చేస్తారేమో అని భయంగా వుంది'

'అయితే, వెళ్లటానికే నిశ్చయించారా? ఆ మాత్రం పొదుపుగా యిక్కడే చేసుకుంటే?'

'సరి, మొదటికే వచ్చావ్! రెండువందలు శాస్త్రుల్లగారికీ, అయిదువందలు శ్రాద్ధ భోజనానికీ ఖర్చు పెట్టానా చెప్పు— నా కేం అభ్యంతరం లేదు. వీళ్లంతా మనం పోగొట్టే పోతే చూస్తూ నవ్వుతారే గాని ఒక్క దమ్మిడీ యెవడిస్తాడు? మోపరలకు యాత్రా రూపాయలిస్తే గాని శివం కదలలేదు. చచ్చిన వారి ఆత్మశాంతికి వారు చూపించిన మార్గాన్ని అనుసరిస్తే చాలు. పంచభక్ష్యపరమాన్నాలతో యీ ధనవంతుల బొజ్జలు నింపేబదులు మలమల మాడే పేదవాని కడుపుకు గంజి పోస్తే నాన్న ఆత్మ శాంతిస్తుందిలే...' అన్న కిష్టయ్యమాటలు విన్నాక రుక్మిణి మరి మాట్లాడలేక పోయింది. ఆరోజు పాతుంగ్రం పాల వాడికీ, డాక్టరుగారికీ ఇవ్వవలసింది, మిగతా చిల్లర బాకీలూ తీర్చివేసింది.

పొరుగింటి ఆయన కులంచేత అయ్యరకుల వాడు కాని వారి యిల్లు చాలా శుభ్రంగా వుంటుంది. ఆయన డివిజనల్ ఆఫీసులో గుమాస్తాగా పని చేస్తున్నారు. ఆయనభార్య తో రుక్మిణి 'యింటిని చూస్తుండ'మని చెప్పిన మీదట తెల్లారగట్ల నాలుగ్గంటలకు పూరీ పోయే పాసింజరులో అంతా బయలు దేరారు.

రెండు వందలతో శ్రాద్ధం చెయ్యటం అయిపోయిందని కిష్టయ్య సంతోషించాడు. యింకా రెండువందలకు పైగా వున్నాయి. అవి జాగ్రత్తగా వుంచి నెల నెల కైనా జీతంలో మిగిలేసి ఒక పేదయింట్లోనైనా చెల్లెమ్మను పడవేస్తా ననుకున్నాడు.

౨

పూరీనుంచి తిరిగి వచ్చేటప్పటికి పూరిలో మనిషో మాట, మనిషో కూత! శాస్త్రులు తిరగవేస్తున్నారు—కిష్టయ్య జగన్నాథం వెళ్లి వాటినంటి. 'వీడిని జాతిలో నుంచి వెలివెయ్యవలసిందే' అని శాస్త్రుల్లుగారు పట్టుపట్టారు.

పూరీ ఆడంబలు యెవరు వచ్చి యేమన్నా రుక్మిణమ్మ మౌనం దాల్చేది. చుట్టాలు రావటం మాత్రం తగ్గలేదు. వచ్చి రెండేసి మూడేసి రోజులకు తక్కువ కాకుండా మకాం వేసి, కడుపు నిండా తిని, నాలుగు నిష్ఠూరాలు విడిచి పెట్టిపోవటం మామూలుగా జరుగుతున్నది. ఉన్న డబ్బులో యాత్రా రూపాయలవరకూ భర్తకు తెలియకుండానే రుక్మిణి ఖర్చుపెట్టింది. 'వారందరూ యింకా మన సంసారాన్ని నాశనము చెయ్యాలనే! పొమ్మనలేక పోయావా?' అని అప్పుడప్పుడు రుక్మిణిని మందలించేవాడు. చుట్టాలను యెలా పొమ్మన గలుగుతుంది? భర్త కోపాన్ని శాంతి వచనాలతో చల్లార్చటానికి ప్రయత్నించేది రుక్మిణి.

శాస్త్రుల్లగారి ప్రచారమూ, పోట్లాటా రాను రాను హెచ్చిపోతున్నాయి. 'చెల్లెలికి వీడు పెండ్లిచేసి యేడ్చాడు! దాని బుద్ధి మంచిదైతేగా...!' ఇలా విమర్శలు సంఘంలో కిష్టయ్యకుటుంబంమీద నాటకమే ఆయన విధిగా ఎంచుకున్నాడు. ఆఫీసులో తన తోటిగుమాస్తాలు కొందరు దెప్పిపొడిచేవారు. దానికి తగ్గట్టు పనికూడా హెచ్చుగానే ఉండేది. వీధివెంబడి తలెత్తి నడవటానికి భయం. కొందరు ఆయనను చూచి తుప్పమని క్రింద వుమ్మి పూసేవారు. కోపం వచ్చేది. కాని యేం చేస్తాడు! తనస్వేప్పు ఆ విషయం తెలుసుకొని విచారించేవాడు. తాను చేసింది మంచి పనే అని సంతృప్తిపడి ప్రజల నిరాదరణను మరిచిపోవడానికి ప్రయత్నించేవాడు. ఒక్కొక్క సారి యెవరైనా తనవిషయాల్లో అనవసర ప్రస్తావనచేస్తే కోపం వచ్చి, వారిని నాలుగు చీవాట్లు పెట్టేవాడు; నాలుగు తినే వాడు. చిరాకుతోనైనా ఆఫీసుపని చెయ్యక విధిలేదు. చేస్తే తప్పులు వచ్చేవి. ఆఫీసరు పెట్టే చీవాట్లుకూడా తినవలసివచ్చేది. ఇంటికి పెద్ద ఫైళ్లకట్ట మోసుకొని వచ్చేవాడు. పనిచెయ్యటానికి విసుగుపుట్టేది. ఆయన తలలో తిరిగేది కమలానికి యెంత వేగంగా పెండ్లిచేసి సుఖిద్దామనే. ఆఫీసులో పని, యింట్లో సంసారంగొడవ, కమలం పెండ్లి కోసం తిరగటం, పూరిలో కులంవారు సరి పిస్తున్న దూషణలు భరించటం—ఇవి ఆయనకు విసుగు కలిగించేవి. విసుగుతో కోపంకూడానూ. కిష్టయ్య సంసారపుగొడవ తాకకుండా చేయటానికి రుక్మిణి వీలైనంత వరకు ప్రయత్నించేది.

ఆరోజు ఆఫీసునుంచి చిరాకుతో వచ్చాడు. నాన్నా, నాన్నా అంటూ పిల్లలు ముగ్గురూ చుట్టూ మూగారు. ఆ ఫైళ్ల కట్ట టేబిలుపైన పారేసి 'అమ్మయ్యా!' అంటూ చాపమీద కూర్చుండబడిపోయాడు. రుక్మిణి వచ్చింది. 'రుక్కూ! అగ్రకులంలో యెందుకు పుట్టాం?' అన్న భర్తమాటలు విన్న రుక్మిణి 'మీరు విచారించకండి. ధైర్యంతో వుంటే యేకార్యమైనా నెరవేర్చగలుగుతాం!' అని ఓదార్చింది.

'రుక్కూ! పేదవాళ్లకు కూడానూ కట్నాల పిచ్చేనే! పోనీ, ఈవూరునుంచి పోదామా అంటే ఆఫీసరు బదిలీ చెయ్యరు!'

'తప్పు. ఒకరిని తిట్టడ మెందుకు? కమలం పెండ్లి గూర్చి మీమనసు కష్టపెట్టకోకండి. కమలం యెవరినీ పెండ్లాడదట.'

'రుక్కూ! నీకూ మతిపోయిందా? మన యీస్థితినిబట్టి దగ్గర యేమంటుంది!'

రుక్మిణి 'నిజమే' అన్నట్లు మౌనాన్ని సూచించింది. 'రాఘవయ్యగారి కూతురు పెండ్లికి అందరినీ పిలిచారటగా—మనలను తప్పించి!' అన్నాడు కిష్టయ్య. 'పోనీలెండి' అని సమాధాన మిచ్చిన రుక్మిణివైపు చూస్తూ 'కమలం పెళ్ళి చెయ్యాలి, నేను నిద్రపోవాలి రుక్కూ! మనకు డబ్బు అధికం ఖర్చు కాదు. వీళ్లెవరినీ పెండ్లికి పిలవ నవసరంలేకమా?' అన్నాడు.

అమరుసటిరోజు ఆఫీసరుచేత పనిచీవాట్లు తిన్నాడు. ఆ ముందురోజు పోవలసిన ఆఫీసు కాగితాలు పంపలేకపోయాడు. ఇంట్లో పని చెయ్యాలని కొన్ని ఫైళ్లు తీసుకవెళ్ళేవాడు. కాని కమలాన్ని చూసేటంతలోనే దుఃఖం ముంచుకు వచ్చి కాగితం ముట్టుకో లేకపోయే వాడు. ఆఫీసులో తోటిగుమాస్తాలు కొందరు ఆయనను వెలివేసిన ట్లుంచారు.

ఆరోజే కమలం పెండ్లిచూపులకు యెవరో వస్తా నన్నవారు రాలేదు. కిష్టయ్యగుండె కుంగిపోయింది. వూరంతా గోల—ఆపిల్ల గుణాలు మంచివి కావనీ, అదీకాకుండా కిష్టయ్యని కులంనుంచి వెలివేస్తే ఆ పిల్లను యెవరు పెండ్లాడుతారనీ. పిల్లగుణాలు మంచివి కావని నలుగురూ అనుకుంటున్న మాటలు పరోక్షంగా విన్న కిష్టయ్య గుండె

బాధుకొని చిన్నపిల్లాడిమల్లే యేడ్చాడు. లోకంమీద వర్ణించలేని అసహ్యం పుట్టింది. సుగుణవతియైన తన చెల్లెలిని లోకం అలా చూస్తుందంటే ఆ పాడులోకంలో బ్రతికే బదులు చావా లనిపించింది కిష్టయ్యకు. 'ఎవరో కిట్టనివాళ్లు ఆడే మాటలు తీసుకోకండి. మీ చెల్లెమ్మ మిమ్మల్ని చూసి యేడుస్తోంది. పెండ్లి పనేమిటా వద్దంటోంది. పిల్లలుకూడా యేడుస్తున్నారు. కులం లేక పోతే పోయె. ధైర్యంగా ధర్మంగా మనం పోతే చాలు...' అని రుక్మిణి యెన్నో విధాల ఓదార్చింది. ఆరాత్రికి భోజనం చెయ్యలేదు. పరుపుపైన పడుకొని ఆ రాత్రంతా కమలం పెండ్లివిషయమే పలవరించాడు.

తెల్లవారింది. 'ఆఫీసులో కట్టలుకట్టలు పడివున్నాయి. యే బాబుకూ సహాయం చేద్దామని దయలేదు—ఇక్తా' వంటూ, స్నానం చేసి కాఫీ త్రాగాక ఆఫీసుకు పోవడానికి బయలుదేరాడు. 'పరశను కేరియరుతో పంపిస్తా, పదిగంటల' కంది రుక్మిణి. 'హోటలులో భోంచేస్తాను. అమ్మాయి బడికి పోనీ' అంటూ గుమ్మం దాటాడు.

చీకటిపడింది. భర్త యింకా ఆఫీసునుంచి రానందున రుక్మిణి ఆందోళన చెందింది. ఆ వీధిలోనేవున్న ఓ తాలూకా ఆఫీసుగుమాస్తాగారి యింటికి పరశను పంపింది. ఆఫీసు సాయంత్రం అయిదుగంటలకే విడిచిపెట్టినట్లు తెలుసుకొని మరీ ఆందోళనచెంది, భర్తరాకకోసం వీధిగుమ్మందగ్గర చంటిపిల్లాడిని యెత్తుకొని నిరీక్షిస్తోంది. 'అమ్మా, నాన్న యింకా రాలేదేమే' అని యేకకంఠంతో రాముడూ, మోహనుడూ అడుగుతున్నారు.

రాత్రి తొమ్మిదిగంటలకు వచ్చాడు. కిష్టయ్య. 'రుక్కూ! యెంతసేపటినుంచి అలా కాచుకుకూర్చున్నావ్?'

'చాలాసేపైంది. యీరోజు యింత ఆలస్యంగా వచ్చారేమండీ! పిల్లలు మీకోసం కలవరిస్తున్నారు'

'జగన్నాథస్వామికోవెలలో యెవరో వేదాంతం చెప్తున్నారు. యేమిటో విందామని ఒకాయన పిలిస్తే వెళ్లాను.'

'వేదాంతబోధ అప్పుడే మన కెందుకండీ?'

'అందులో తప్పేముందే? చాలా కమ్మగా వుంది.'

భోజనం చేస్తూ అన్నాడు—'రుక్కూ! యీ సంసారమంతా సంతలోని ఒక వ్యాపారంలాంటిదిసుమా! చూడు. యీ గ్లాసు యీ నీటితో అలా బైటపెట్టు. అందులో ఆకాశం కనిపిస్తుందా లేదా? నీరు పారబొయ్—యే మవుతుంది?'

'యేమిటండీ యీ వేదాంతం? మీకు భ్రమ్మం పుట్టుంది. రేపటినుంచి వెళ్ళకండి.'

'రుక్కూ! తప్పేముందే? నిన్నంతటి దిగులు యీవేళ లేదు. చూశావా? నేను శాంత ధైర్యంగా వుండి వుద్యోగం చెయ్యాలంటావా?'

రుక్మిణి భర్తకు జవాబివ్వలేదు. ఆరాత్రి స్వేచ్ఛగా నిద్రపోయాడు కిష్టయ్య. తెల్లవారింది. పరుపుమీద కూర్చుని కిటికీగుండా ఆకాశంవేపు చూస్తున్నాడు. 'యేమిటండీ అంత దీక్షగా చూస్తున్నారు?' అంది రుక్మిణి. 'కమలంపెండ్లి యెలా చెయ్యటమా అని. మనలను యే శుభకార్యాలకూ యెవరూ పిలవలేదు. కులంలోనుంచి వెలివేశామని చాటుతున్నారు వూరూరా. మన వుసురు ఆ శాస్త్రిగారికి యెలా తగులుందో...' అంటూనే బొటబొట కన్నీరు కార్చాడు. ధైర్యాన్ని తెచ్చుకోమని రుక్మిణి యెన్నో మాటలు చెప్పింది. యీ దృశ్యాన్ని చూచిన కమలం వచ్చి 'అన్నయ్యా, నా పెండ్లివిషయమై నీవు విచారిస్తే నీ యింట్లో నేను వుండలేను' అంది. రుక్మిణి ఆశ్చర్యపడింది. కమలం అంత ధైర్యంగా నిలబడి యిదివర కెప్పుడూ అన్నయ్యతో మాట్లాడలేదు.

ఆరోజు ఆఫీసుకు పోతూ 'నేను రావటం ఆలస్యమౌతుంది. బెంగపెట్టుకోకండి' అంటూ రుక్కుతో చెప్పి పోయాడు. ఆరాత్రి వేదాంతబోధ విని వచ్చి భోజనం చేస్తూ, 'రుక్కూ! యెవరైనా చస్తే యేడవటమంత తెలివితక్కువ యింకేమీ లేదు. ప్రపంచంలో ఒక్కమనిషి చావకుండా ఒక్క నిముషం గడుస్తుందా? ఆ చావులన్నిటికీ యేడిస్తే మన కన్నీరు యెప్పటికీ ఆరదు. ఆత్మకు చావు లేదని తెలుసుకున్నవాడు చావుకు జడిస్తే, వా డేమతంవాడైనా యేంలాభం? మాసిన చింకిబట్టలను విడిచిపెట్టి కొత్తబట్టలు వేసుకోవటం మంచిదా కాదా?' అంటూ లేచి చెయ్యి కడుక్కున్నాడు.

నిద్రలో యీ వేదాంతమంతా మరిచిపోయాడు. నడిరాత్రప్పుడు తెలివి వచ్చింది. లేచి, 'రుక్కూ, రుక్కూ! నామనస్సు అదోలావుంది. వుద్యోగం వదిలేసి యే వూరైనా పోతే యీ పోరంటూ వుండదు. అక్కడ కమలానికి పెండ్లి చెయ్యొచ్చు' అన్నాడు. రుక్మిణి నిద్రపోతోంది. వీధితలుపులు తెరిచాడు. యిటూ అటూ చూశాడు వీధిలోకి వచ్చి. రోడ్డుమీద కొంతదూరం ముందుకు సాగాడు. మళ్ళా వెనుతిరిగి చూశాడు. తన భార్య, పిల్లలూ, కమలం యేడుస్తున్నట్లు కనిపించింది. 'నేనున్నాను. యెక్కడికీ వెళ్లిపోలేదు'. అని గొణుక్కుంటూ యింటికి పోయాడు. తలుపులు గడియ వేస్తున్నాడు. రుక్మిణికి తెలివివచ్చింది. 'యెక్కడికి వెళ్లారీ నిశిరాత్రప్పుడండీ?'. 'రుక్కూ! కమలం పెండ్లి చేస్తేనేగాని నేను మనిషిని కాను...' అన్న భర్తపలుకులు విని 'మీ రిలా అధైర్యం చెందితే మా గతేంగాను? మామయ్యగారిని తలుచుకోండి. ఆయన చూపిన త్రోవలో నడుచుకోకపోతే యెలా?' అని అంది.

'అవునుగాని, రుక్కూ! చుట్టాలక్రింద యేమాత్రం దబ్బయింది...?'

'యేమాత్రమైతే యేం లెండి? యింక చుట్టాలు మన యింటికి రమ్మన్నా వస్తారా?'

'రుక్కూ! యీ జీవితం అంతా ఒక కల. కల చూసి మరిచిపోతా మెందుకో' అన్న భర్తమాట విని రుక్మిణి గజగజ వణికిపోయింది. భర్తమార్పుకు విచారించింది. 'రోజంతా పనిచేశావ్. పడుకో రుక్కూ!' అంటూ పరుపుపై వాలిపోయాడు. రుక్మిణి కండ్లు మూసి దేవుని ప్రార్థించుకొంది. మామగారిని తలుచుకొంది.

వేదాంతోపన్యాసం వినటానికి వెళ్ళటం రుక్మిణి యెంత ప్రతిమాలినా కిష్టయ్య మానలేదు. రానురానూ వుద్యోగంమీద శ్రద్ధకూడా పోయింది. ఒక నెలరోజులు ఆఫీసుకు సెలవుపెట్టాడు. ఒక్కొక్కసారి యింట్లో చుట్టంలా మెసిలేవాడు.

ఆనాడు ఆదివారం. తనతో సరిగ్గా మధ్యాహ్నం పండ్రెండుగంటలకు యిద్దరు సాధులను తెచ్చి 'రుక్కూ, వీరికి అన్నం పెట్టు' అన్నాడు. రుక్మిణి వారికి అన్నం పెట్టింది. వారు భోజనం చేస్తున్నారు. రుక్మిణివైపు చూసి నవ్వుతూ కిష్టయ్య అన్నాడు—'రుక్కూ! నాన్న ఒకసారి నీతో ఏమన్నారు? జ్ఞాపకముందా? నేను వీధి అరుగుమీద నుంచొని విన్నానులే...,

'ఏమన్నారండీ?'

'అమ్మా, కిష్టయ్య సన్యాసిలాంటివాడే. సంసారంగొడవే అవసరం లేదు. నా వూపిరి కాస్తా పోతే యీ చుట్టాలతో మరి పని లేదు. అన్నిటికీ స్థైర్యమైన యిల్లాలివి నువ్వు వున్నావులే అమ్మా!—ఆ మాటలు జ్ఞాపకం లేవూ రుక్కూ?'

'ఉన్నాయిలెండి. మీరు భోజనానికి లేవండి' అంటూ రుక్మిణి అక్కడినుంచి లేచిపోయింది.

కిష్టయ్య రోజూ యెవరో సాధువులను భోజనానికి తెచ్చేవాడు. రుక్మిణమ్మ కాదన లేకపోయేది. ఆమెను బంధుజన దరణ, అతిథి సత్కారాల్లో అందెవేసిన చేయిగా తయారు చేశాడు రామయ్య.

ఒకరోజు తెల్లారఝామున లేచాడు. 'రుక్కూ! ఒక పనిమీద అనకాపల్లి వెళ్లాలి...' అంటూ బట్ట వేసుకున్నాడు. అనుకోకుండా భర్త యీ ప్రయాణానికి అంతట్లోనే సిద్ధపడటం ఆమెను కలవర పరచి 'నేనూ మీతో వస్తా'నంది. 'యెందుకు? సాయంత్రానికి వచ్చేస్తా'నని బయలు దేరాడు. రుక్మిణమ్మ అరుగుమీద నిలబడి చూస్తూ అప్రయత్నంగా కన్నీటిబొట్లు రాల్చింది.

ఒక్క అరగంటలో కిష్టయ్య మరల తిరిగివచ్చాడు. 'యేం? అప్పుడే వచ్చేశారు?' అంది రుక్మిణి. 'నేను వుండటం నీకిష్టం లేదా?' అని భార్యవేపు చూస్తూ కిష్టయ్య అంటుంటే ఆమె దిగ్భ్రాంతి చెందింది. అలాంటి కఠోరమైన మాటలు వినటం అదే మొదటిసారి.

పడుకున్న మోహనుణ్ని లేపి ముద్దులాడాడు. చంటిపిల్లాడితో కాస్సేపు ఆడుకున్నాడు. సరళ, రామంలకు కొంతసేపు చదువు చెప్పాడు. కమలంవేపు తదేకదీక్షతో కొన్ని నిముషాలు చూచాడు. కండ్లవెంబడి కన్నీటిబిందువులు రాలాయి. గబగబా తుడుచుకున్నాడు. వారంరోజులుగా కమలాన్ని మంచినీరు అడగటమే మానివేశాడు. కమలం అన్నయ్యమార్పుకు దుఃఖించింది.

ఆ మూడవరోజున బజారునుంచి కాషాయవస్త్రాలు తీసుకవచ్చాడు. 'యివి మన కెందుకండీ!' అన్న రుక్మిణితో 'కాషాయ వస్త్రాలు పవిత్రమైనవి. మనయింట్లో ఒక మూల వుంటే తప్పా?' అన్నాడు.

ఈ సంఘటన జరిగిన పదిరోజులవరకు కిష్టయ్య రోజూకు అధమం నలుగురు బైరాగులను భోజనానికి తీసుకవచ్చేవాడు. గృహలక్ష్మి రుక్మిణి భర్తకు సంసారభారం తగలకుండా చూసేది. సిగ్గువిడిచి వీథిలోకి వెళ్ళి అన్ని వస్తువులూ ఆమె తెచ్చుకొనేది. కిష్టయ్యకు మొదటి రోజులలో కాస్త కష్టమనిపించినా, తరువాత తన అశక్తిని తెలుసుకొని వూరుకున్నాడు. వూర్లో కొంద రాడంగు లీ విషయమై గొణుక్కోక పోలేదు.

3

ఆరోజు మంగళవారం. కోడి కూసింది. చంటిపిల్లాడు కావుమని యేడుస్తున్నాడు. గాఢనిద్రచెందిన రుక్మిణికి తెలివి వచ్చింది. పరుపుమీద కిష్టయ్య లేడు. కేకలువేసి పిలిచింది. సమాధానం లేదు. స్టాండులో కాషాయవస్త్రాలు లేవు. స్టేషనువేపు పరుగెత్తింది. రైలు అప్పుడే వెళ్ళిపోయింది. వదిన జెట్టుదానిలా పరుగెత్తిపోవడం చూచి కమల నిర్ఘాంతపోయింది. చంటిపిల్లాడిని యెత్తుకొని కన్నీటితో ఓదారుస్తోంది.

తెల్లవారింది. రుక్మిణి యింట్లో కాలు పెట్టింది. వరదలై పారుతున్న కమలం కన్నీటిని చూచింది. 'అమ్మా, కమలం' అంటూ కమలాన్ని పట్టుకొని యేడ్చింది. నిద్రపోతున్న పిల్లలనందరినీ లేపి తనచుట్టూ కూర్చో పెట్టుకొని యేడ్చింది. వదిన యేడుపుతో కమలంయేడుపు మరీ హెచ్చయింది. యిరుగు పొరుగువారంతా వచ్చారు, యేమైంది—యేమయిందని. యేమని యెవరు చెప్తారు? శాస్త్రిగారు ఆ త్రోవను పోతూ దయ చేశారు. 'అయ్యిందీ? అనుకున్నంత పనీ అయ్యిందీ! శాస్త్రాలకు వ్యతిరిక్తంగా నడిస్తే సంసారి సన్యాసి కాక యేమౌతాడు? నే నెంత నుండె బాదుకొని చెప్పాను! నా మాటలు విన్నావా రుక్మిణీ...!' అంటూ గబగబా గుమ్మందిగాడు. యీ పలుకులు ఆమె హృదయంలో ములుకుల్లా నాటాయి.

'అమ్మా! కిష్టయ్య వుత్త అమాయకుడు. సంసారం చెయ్యలేడు. అన్నిటికీ నువ్వే వున్నావు. సత్యం, శాంతి, సహనాలతో మెలగి ధర్మంగా నువ్వు నీ విధిని నిర్వర్తించావంటే యేకష్టాలైనా సుఖంక్రిందే భావిస్తావు. భగవంతుడొకడున్నాడనీ, ధర్మమే ఆయన స్వరూపమనీ గుర్తించు తల్లీ. కష్టం, సుఖం రెండూ అనుభవించంది యెవరి జీవితమూ పరిపూర్ణం కాదు. నిస్పృహను విడిచి పెట్టి నీ ఆత్మయందు విశ్వాసం వుంచి నిష్కల్మషమైన మనస్సుతో నీ కార్యాన్ని నెరవేర్చు. జయం పొందుతావమ్మా...'—చని పోయే ముందు మామగారన్న యీ పలుకులు ఆమె చెవులలో మారుమోగాయి.

పిల్లలవేపూ, కమలంవేపూ ఒకసారి చూసింది. వారి రోదన ఆమె హృదయాన్ని కలవర పరచింది. నిలబడి చీరకొంగుతో కన్నీటిని తుడుచుకొని కమలంవద్దకు వెళ్ళి అంది—'కమలం! నువ్విలా అస్థైర్యంగా యేడ్చుకొంటూ కూర్చోవద్దు. నా ఆశలన్నీ నీమీదే పెట్టుకున్నా. నీ మూలంగా మీ అన్నయ్య సన్యాసుల్లో కలిసిపోలేదు. కర్మఫలితాన్ని ఆయన అనుభవించక తప్పలేదు!' కమలం యేడ్చుకుంటూ వదినపాదాలపై పడిపోయింది. కమలాన్ని లేవదీసి—'అమ్మా! నువ్వు ధైర్యముగా వుంటేనే యీ పిల్లల బ్రతుకూ, నా బ్రతుకూను. కానున్నది కాకమానదు. ధైర్యంగా, ధర్మంగా పోతే యెప్పటికైనా మీ అన్నయ్య మనలను కలుసుకుంటారు. మామయ్యగారు చనిపోతూ నాతో అన్న సుభాషితాలను జ్ఞాపకానికి తెచ్చుకో అమ్మా. మనకు చంచలలక్ష్మికంటె శాశ్వత ధర్మమార్గాన్ని చూపించి మీ నాన్న చనిపోయారు. అదే మనకు పదివేలు.' వదిన మాటలు విన్న కమలం ఆమెవేపు చూచింది. ఆమెచూపుల్లో ధైర్యం గోచరించింది. యేడుస్తున్న మోహనుని తీసుకొని ఓదార్చింది.

పరామర్శకు వచ్చేవాళ్ళు వస్తున్నారు; కాని అభిమానంచేత కాదు. యెత్తిపొడుద్దామని. నిర్మొగమాటంగానే, యెదురుగా అనవలసిన గట్టిమాటలు అనేశారు. వేయవలసిన నిష్ఠూరాలు వేశారు. వదినను పైవారు దూషిస్తుంటే కమలానికి కష్టమనిపించింది. 'శాంతం భూషణం! తొందరపడి యెదురుమాట చెప్పకమ్మా' అని కమలాన్ని ఓదార్చింది రుక్మిణి.

'మొగుడు బైరాగుల్లో కలిసిపోతే యేడ్చి చావవలసింది; అలాంటిది యేమిటమ్మా ఆ ధీమా ఆ రుక్మిణికి! దీని పోరూ, గతిలేక స్వర్గానికి పోలేక కాకికడుపులో వున్న రామయ్యశాపమూ మొత్తంమీద, శాంతమూర్తి కిష్టయ్యని బైరాగుల్లో కలిపేసింది, దానిమాట వినే జగన్నాథంలో శ్రాద్ధం చేశాడు' అని యెవరికి తోచినట్లు వారు మాటాడేవారు.

చీకటి పడింది. మధ్యాహ్నమనగా యిల్లు విడిచిన రుక్మిణి 'యిల్లు నోరికిందమ్మా కమలం' అంటూ యింట్లోకి వచ్చింది.

'యే వీథిలో వదినా?'

'పేదవారికి హృదయం వుందమ్మా. వారి గుడిసెలమధ్య మన గుడిసె; వారిలో ఒకరం మనం.'

'నా కేయింట్లోకి యెప్పుడు పోవాలి వదినా?'

'తప్పే. నీకు చాలా శ్రమ యిస్తున్నానమ్మా. నువ్వు శ్రమ అనకోకు. యీ పిల్లలిని రక్షించే పూచీ నీకే వదిలిపెట్టున్నా.'

'......................'

'అలా తల దించావేమమ్మా? నేను సన్యాసినినై పోతానవా? నా సుందేసు మామయ్యగారు తమ బోధనలతో కాస్త దిట్టంగా తయారుచేశారు. నాచేతనైన పని మీ అందరికీ వండిపెట్టడం. నువ్వు ప్రయివేట్లు చెప్పి డబ్బు తేవాలమ్మా'

'ప్రయివేట్లు సంపాదించటమెలా వదినా? వీళ్ళంతా అడ్డుపెడ్తారేమో?'

'పేదలకు హృదయముందని చెప్పలేదా? పదిమంది పిల్లలు మనయింటికే ప్రయివేటుకు వస్తారు. వారికి ప్రయివేటు చెప్పితే నెలకో పదిరూపాయలు వస్తాయి. ఆ ప్రక్క వీథిలో నలుగురు నాయుళ్ళ అమ్మాయిలకు సంగీతం చెప్పితే వారు నెలకో పదిరూపాయలు యిస్తారు. ఆ యిరవైరూపాయలతో యెలాగో సంసారాన్ని గడపగలమనే నా ధైర్యం.'

మర్నాడు సామానులన్నీ క్రొత్త యింట్లోకి నడిపారు. అక్కడే బాగుంది వారి జీవితం. వారిమధ్య గౌరవంగా బ్రతుకుతున్నారు. పిల్లలు బడికి వెళ్ళివస్తున్నారు. కమలం ప్రయివేటులు జాగ్రత్తగా చెప్తోంది. రుక్మిణి తీరుబడి వున్నప్పుడల్లా యిరుగుపొరుగుపిల్లల బట్టలు, స్త్రీల జాకెట్లూ చేతికుట్టుతో కుట్టేది. కమలం వీథిలోకి వెళ్ళవలసిన మనిషిని దగ్గర వున్నడబ్బుతో పాతికరూపాయ లిచ్చి మెదలే చీరలూ, జాకెట్లూ కొంది.

౪

అయిదు నెలలు గడిచాయి. రుక్మిణి అప్పుడప్పుడూ భర్తను తలచుకొని యేడ్చేది. కాని పిల్లలూ, కమలం యెక్కడ అధైర్యపడతారో అని ఆ దుఃఖాన్ని వేగంగా అపుకొనేది. దేవుని నమ్మింది. ఆయనను పూజించేది. కమలం తన కాయకష్టంలా కష్టపడుతోంది. ఆమె శాంతగుణం, ఆమె తియ్యని పలుకులు, ఆమె అందం యెదుటివారి హృదయాలను ఆకర్షించేవి. రోజుకు అథమం పదిగంటలైనా ప్రయివేట్లు చెప్పటంతో గడుపుతోంది. కమలం నలుగురుపిల్లలనూ తన ప్రాణంకంటే హెచ్చుగా చూసుకొంటోంది. ఆ నలుగురు పిల్లలతోనే ఆమె కానందం. వారిలోనే తన జీవితమని మురిసిపోతుంది.

అన్నయ్యకోసం విచారించకపోలేదు. కాని వదిన యెక్కడ విచారిస్తుందో అని ఆమెయెదురుగా యెప్పుడూ దుఃఖించలేదు. అప్పుడప్పుడూ వదినయెదురుగా ధైర్యమైన మాటలు చెప్తుండేది. కమలం నెలనెలకూ తెస్తున్న నలభైరూపాయలలో వారికి నెలకు పదిరూపాయలవరకు మిగిలేది. నాన్నకోసం రెండు మూడు నెలలవరకు పిల్లలు పలవరించారు. కమలం, రుక్మిణీ వారిని ఆటలలోను, పాటలలోను, చదువులోను పెట్టి రానురానూ తండ్రిని మరపింపజేశారు.

ఆరోజు సంగీతం చెప్పడానికి వెళ్లి కమలం వేగంగా వచ్చేసి యింట్లో ఒక మూల కూర్చొని ఒక పుస్తకం చాటుపెట్టుకొని కన్నీరు కారుస్తోంది. రుక్మిణి పెట్టెలోని బట్టలు తీయడానికి వచ్చి యీ దృశ్యాన్ని చూచి కమలాన్ని చేరదీసి అంది: 'యేమమ్మా కమలం...అలా?'

'యేమీ లేదు వదినా' అని వేగంగా కన్నీరు తుడుచుకుంది.

'చెప్పు తల్లీ! నాదగ్గర......'

'వాళ్లంతా యిప్పటికీ మనలను బ్రతకనిచ్చేటట్లు లేదు.'

'యేమైంది? యెవరేమన్నారు?'

'యిన్నాళ్ళూ యెవరేమన్నా వూరుకొనేదాన్ని. యీరోజు నాయుళ్లగారు రోడ్డుమీద నిలబెట్టి నేనెవరితోనో తిరుగుతున్నానని నోటికొచ్చినట్లు కూస్తే అందరూ మూగి నన్నొక వింతమనిషిలా చూశారు'

'అయ్యో! నా పిచ్చితల్లీ. అందుకేనా? యే కర్రలో అగ్గి వుంటే అదే కాలుతుంది. నీ ధర్మాన్ని నువ్వు నిర్వర్తిస్తున్నావు. లోకం యెలా అనుకుంటే నీకేం?'

ఇంతలో పిల్లలు బడినుంచి వచ్చారు. సరళ అంది—'అమ్మా! మన పాతయింటికి నిన్నరాత్రి యెవరో బైరాగి వచ్చి వెళ్ళిపోయారట. కమలమ్మ చెప్పింది బడిలో...'

'హా! వచ్చి వెళ్లిపోయారా అమ్మా?'

'వదినా! అన్నయ్య వచ్చి వుంటారేమో? నే వెళ్ళి ఆ పొరుగువారిని కనుక్కుంటాను...యేమైనా చెప్పారేమో?'

రుక్మిణి నిట్టూర్పు విడిచింది. 'వెళ్తాను వదినా' అంటూ కమల లేచింది. 'వద్దమ్మా వద్దు. మనం వెళ్ళినా లాభం లేదు. ఆయనను కలుసుకున్నా యింటికి రారు. ఆ వచ్చే రోజులు దగ్గరపడలేదు' వదినమాటలు విన్నాక కమలం ఆశ్చర్యంతో 'వదినా, యేం? యెందుకు రారు? నేను అన్నయ్యకాళ్లమీద పడ్తాను' అంది.

'అమ్మా! నామనసులో వున్నది చెప్తున్నా. నీకు పెండ్లి చేశానని నీభర్తను ఆయనకు చూపిస్తేగాని ఆయన రారు'

'కులంనుంచి వెలివేశారుగా—' అని అప్రయత్నంగా కమలం అంది.

'పోనీయమ్మా, కులంతో యేముంది! గుణం ప్రధానంగాని'

వదినమాటలు విన్న కమలం తల దించి కాళ్ళవేళ్ళవైపు చూస్తూ దీర్ఘంగా యేదో ఆలోచిస్తోంది. పిల్లలు ఆమెను పిలిచారు చదువు చెప్పమని. 'మధ్యాహ్నం కూడా చదువేనా? భోజనం చేసి చదువుకుందురుగాని' అని రుక్మిణి పిల్లలను భోజనానికి కూర్చొబెట్టింది.

మరో నాలుగు నెలలు సాగిపోయాయి. రుక్మిణి కమలచేత పూజాపురస్కారాలు చెయ్యిస్తూనేవుంది. కమలంపెండ్లి యెలా చెయ్యాలటమా అనే సమస్య ఆమెను కలవరపరచకపోలేదు. దేనికైనా కాలం రావాలనీ, కానున్నది కాకమానదనీ, భగవంతుని నమ్మిన వారికి నాశనం లేదనీ తలచుకొని సంతృప్తి పడేది. ఆ వూర్లోనే వుంటే యెప్పటికైనా భర్తను కలుసుకోటానికి అవకాశం వుంటుందని విశ్వసించింది. లోకంగోలకు ఆయన మనసెలా లొంగిపోయిందో అలాగే పిల్లలను చూడాలనే కోరికకు లొంగిపోతుందని నమ్మింది. ఆ విశ్వాసమే ఆమెను ఆ వూర్లో వుండనిచ్చింది.

ఆరోజు మోహనుడు జ్వరంతో బాధపడుతున్నాడు. రుక్మిణి బజారుకు పోయింది.

పరశా, రామం బడికి పోయారు. కమలం ఒక్కర్తే యింట్లో వుంది. యెవరో బైరాగులు ముష్టికి వచ్చారు పాడుకుంటూ. కమలం బియ్యం ముష్టి వేస్తూ 'బాబూ, మీ గుంపులో కిష్టయ్య అనే పేరుతో యెవరైనా వున్నారా?' అని అడిగింది.

'లేరమ్మా. మీవారెవరైనా బైరాగుల్లో కలిసిపోయారా?'

'అవును బాబూ. మీకు ఆయనగురించి తెలుసునేమో అని.'

'సాధారణంగా బైరాగులయ్యాక పేర్లు మార్చుకుంటాం. అనకాపల్లిలో మా గురువుగారి పీఠం వుంది. దేశదేశాలూ తిరిగి సంవత్సరానికి ఒకసారి అక్కడ కలుసుకుంటాం. మనిషి యెలా వుంటాడు?'

'మనిషి మీకంటే పొడుగ్గా, చామనచాయగా వుంటారు. యెడమకాలి ముడుకు మీద పెద్ద మచ్చ వుంటుంది. సైకిలుమీద నుంచి పడిపోతే ముడుకు మీద పెద్ద దెబ్బ తగిలి పుండయింది. మానటానికి నాలుగు నెలలు పట్టింది. అప్పటినుంచి సైకిలు త్రొక్కటమే మానివేశారు.'

'యేమో అమ్మా. యెవరో చెప్పలేం' అని సెలవు తీసుకొని వెళ్ళిపోయారు.

మోహనుడు మంచినీరు కావాలని గోల పెడుతున్నాడు. పొరుగింటి మామ్మ వచ్చి 'సింహాద్రి అప్పన్నను తలచుకొని, పిల్లాడి జబ్బు నయమైతే ఆయనదగ్గర కొప్పు తీయిస్తానని మొక్కుకోవమ్మా' అని చెప్పింది. కమలం మామ్మమాటలు విని మనసులో అలా నమస్కరించుకుంది. మామ్మ కాస్సేపు కూర్చొని వెళ్ళిపోయింది.

ప్రొద్దున్న అనగా వెళ్ళిన రుక్మిణి పదిగంటలైనా యింకా రాలేదు. మోహనుడు 'అమ్మా, అమ్మా' అని అరుస్తున్నాడు. కమలం ఓదారుస్తోంది. రుక్మిణి చిరునగవుతో యింట్లో ప్రవేశించింది. కమలం రుక్మిణిచిరునగవును చూడటం ఆ యింట్లోకి వచ్చాక అదే మొదటిసారి.

'వదినా! మోహన్ నీకోసం పలకరిస్తున్నాడు. ఇంత ఆలస్యం...'

'నీవంటిదేనమ్మా. నీ శాంతగుణం యెదుటివారి హృదయాలను లోబరచుకోక యేం చేస్తుంది? మామయ్యగారి పేరు నిలబెట్టావు. వచ్చే నెలలో పెళ్ళిముహూర్తంకూడా స్థిరమైంది.'

కమలం మాట్లాడకుండా రుక్మిణివేపు ఆశ్చర్యంగా చూస్తోంది.

'యేం కమలం? అలా చూస్తావేం? నీవు యెంచుకున్న వరుడే—మధుసూదనరావు.'

కమలం తల దించింది సిగ్గుతో. మధుసూదనరావు మునసబుకోర్టులో గుమాస్తాగా పనిచేస్తున్నాడు. పుట్టుకచేత కమలంకులం, కమలంతెగే. మధుతల్లి చదువుకుంది. ఆయన తండ్రి విధవావివాహం చేసుకున్నాడని పాతికసంవత్సరాలక్రితం కులంనుంచి వెలివేశారు. కమలం మధు చెల్లెలికు ఆరునెలల క్రితంనుంచి సంగీతం చెప్తోంది. అతనామెను ప్రేమించానన్నాడు. ఆమె నిరాకరించింది. ఆమె శాంతగుణం, అందం రానురానూ ఆయనను పిచ్చెత్తించింది. రుక్మిణి ఒకనాడు కమలంతో 'కులంతో యేముంది? గుణం ప్రధానం' అని అన్న తరువాత ఆమె ప్రేమకై పరితపించే మధుతో యిలా అంది—'నాలో ప్రేమ వుంది. కాని నేను ప్రస్తుతం మిమ్మల్ని ప్రేమించలేను. మీతల్లిదండ్రులు సంతోషంగా ఒప్పుకొని, యిరువురికీ పెండ్లి చేస్తే అప్పుడే నేను మిమ్మల్ని ప్రేమించగలను. నావదినా, పిల్లలూ వున్నారు. వారిని పోషించే బాధ్యత నాది. అందుచేత ఒకవేళ పెండ్లి అయినా నన్నిలా ప్రయివేట్లు చెప్పుకోనివ్వడానికి మీరు అంగీకరించాలి. అప్పుడే మిమ్మల్ని నేను ప్రేమించగలను'.

తలిదండ్రులతో యీ విషయం చెప్పడానికి మధు మొదట సంకోచించాడు. ఎలాగైతేనేమి చివరకు తల్లికి అన్ని విషయాలూ పూసగ్రుచ్చినట్లు చెప్పి 'కమలం పెండ్లికి యెలాగైనా ఒప్పుకుంటేగాని వీలు లే' దన్నాడు. అమ్మ ఒప్పుకుంటే నాన్న తప్పక ఒప్పుకుంటాడని ఆయనకు విశ్వాసం వుంది. మధుతల్లి కమలంలాంటి సుగుణవతి తన కోడలు కాబోతుందని మురిసిపోయింది కూడాను.

రుక్మిణియింటికి వస్తున్న మధుతల్లి ఆమెను త్రోవలో కలుసుకొని ఆమెను యింటికి తీసుకపోయి పెండ్లివిషయాలు చర్చించటం చేత ఆలస్యమైంది. మోహన్ జ్వరం ఒక పదిహేను రోజులలో నయమైంది. అరసవిల్లిలో దేవుని సాన్నిధ్యంలో కమలా, మధులకు వివాహం జరిగింది. కులంలో వెలివేయబడిన రెండు సాంప్రదాయిక కుటుంబాలు యీ వివాహంవలన కలపబడ్డాయి. రుక్మిణి ఆయింటిని విడిచిపెట్టలేదు. కమలం అత్తవారి యింట్లోవున్నా రోజుకు రెండుసార్లు రుక్మిణిదగ్గరకు వస్తుంది. ప్రయివేట్లు మామూలుగానే చెప్తోంది.

ఒకనాడు కొందరు సాధులు 'భిక్షాం దేహి' అంటూ కమలం యింటికి వచ్చారు. వారిని చూడగానే కమలానికి సింహాచలం మొక్కు జ్ఞాపకం వచ్చింది. రుక్మిణితో ఆ విషయం చెప్పి, ఆ వచ్చే శనివారంనాడు రుక్మిణి, కమలం, మధు, పిల్లలూ బయలుదేరారు. కొండ యెక్కుతున్నారు.

ఒక బైరాగి సంసారసాగరంలోని పోటుపోటులను భరించలేక సన్యాసి అయ్యాడు. సంఘంలో మెసలలేక, సంఘనిందలను భరించలేక, యేడ్చి, విరక్తిచెంది, భార్యాబిడ్డలను విడువలేకవిడువలేక చివరకు కష్టంతో యింటినుంచి కదిలాడు. బైరాగి అయ్యాక తన పిల్లలు కనిపిస్తారేమో, నాన్నా నాన్నా అని తన్ను పిలుస్తారేమో అన్న ఆశతో చాలాసార్లు చీకటిలో ఆ యింటిచుట్టూ తిరిగాడు. తాను బైరాగులలో కలిసిపోకూడదు, చెల్లెలి పెండ్లి చేయలేకా, సంఘంలో బ్రతకలేకాను. కలిసిపోయాక తనవారంతా జ్ఞాపకానికి వచ్చారు. యేడ్చాడు. తన్ను వేదాంతులూ, బైరాగులూ పాడుచేశారని వారిని తెగ తిట్టాడు. తనవారిని కలుసుకుందామని వుబలాటపడ్డాడు. మరల ఆ సంసారంలో ఆ సంఘంలో తలెత్తి యెలా బ్రతకటం? మరల కుటుంబాన్ని యెలా పోషించటం? కులం నుంచి వెలివేయబడిన తను తన సోదరికి యెలా పెండ్లిచేయటం? దొంగతనం చేసి డబ్బు సంపాదించి తన కుటుంబాన్ని కలుసుకుంటాను, తన పిల్లలకు ముద్దులాడుతాను, తన చెల్లెలి పెండ్లి చేస్తాను అనుకొన్నాడు. కాని దొంగతనానికి ఆయనమనసు ఒప్పుకోలేదు. ఒకవేళ దొంగతనం చేసినా, డబ్బు కూడగట్టుకున్నా కమలాన్ని యే బ్రాహ్మణయువకుడు పెండ్లాడుతాడు అనే యీ నిస్పృహ ఆయనను విరాగిగా వుంచింది. ఆయన దేవుని ప్రార్థించలేదు. తీర్థయాత్రలు సేవించలేదు. ఆజిల్లాలోనే వివిధప్రాంతాలు తిరిగాడు ఆవేదనతో. తన పిల్లలను యే ముఖంతో చూడగలనని దుఃఖించాడు. ఆశ మొలకెత్తితే ఆయన విరాగి కాడు, సంసారి కావాలని ఆయనహృదయకుహరంలో కోరిక తొందరిస్తోంది.

తనను వారు చూశారో, లేదో కాని వారిని ఆయన చూసి తల దించాడు. కాషాయ వస్త్రం కప్పుకున్నాడు. తనను దాటుకొని వారు పైకి పోతున్నారు. అదిగో, మొదటి ధార దాటిపోయారు. తలెత్తాడు. తన కండ్లతో తన చెల్లీ, ఆ చెల్లి ప్రక్కనే నడుస్తున్న ఒక యువకుడూ ఒకరివేపు ఒకరు చూసి నవ్వుకోవటం చూశాడు. అవును. ఆ నవ్వులో వలపు వుట్టిపడుతోంది. నా చెల్లెలికి పెళ్ళయిందా ? సందేహం లేదు. నా చెల్లెలి భర్త. అదిగో నా రుక్కు—నా అర్ధాంగి—నుదుట కుంకుమరేఖ తళతళ మెరుస్తోంది. 'రుక్కూ! నీవు దేవతవే!' అదిగో నా మోహనుడు. వాడిని యీ హస్తాలతో యెత్తుకొని ఒక్కక్షణం విడిచిపెట్టేవాడిని కానే. నా కూతురు సరళ—నా కొడుకు రామం. నా చిన్నారి చిట్టిబాబు ఆనందుడు. వారంతా నావారు. నా పిల్లలు నన్ను 'నాన్నా' అని పిలవరే! నా చెల్లి నన్ను అన్నయ్యా అని పిలవదే! నా రుక్కు నవ్వుతూ......నా కెందుకు ! సన్యాసం ? పిలుస్తాను. నా పిల్లలను యెత్తుకొని ముద్దులాడతాను. ఇవిగో నా పెదిమలు తొందర పడుతున్నాయి. నా కంఠంలో మాటలు దొర్లుకుపోతున్నాయి. నా కళ్ళ వెంబడి ఆనంద బాష్పాలు రాలిపోతున్నాయి. పిలుస్తాను. ...అయ్యో! చాలా దూరం వెళ్ళిపోయారు.

నేను పిచ్చివాణ్ణి. యీ సంసారం అంతా ఒక బొంతకుట్టు. దారం తెగిపోతుంటే రుక్కు క్రొత్త దారంతో ధైర్యంగా కుడుతోంది. నా రుక్కు మోములో పూర్వపు కళాకాంతులు లేవే? ఔను, యెలా వుంటాయి? నాలాంటి భర్తను కట్టుకొని గొప్పగా సుఖించింది!'

లేచాడు. రెండు అడుగులు ముందుకు వేశాడు; మరల వెనుకకు. 'నాకు గుండె వుంది. అందుచేత డబ్ డబ్ మని కొట్టుకొంటోంది! అరకటమే కాని కార్యశూన్యత్వం లేదు. రుక్మిణి వుండే శాంతంగా...యెంత ధైర్యంగా...అవును. శాంతం, సహనం, ప్రేమలతో యెంతటి క్లిష్టకార్యమైనా పరిష్కరించవచ్చు. మన బాపూజీ చెప్పింది యిదే—నాన్న చెప్పిందీ యిదే! భిన్న మార్గాన్ని త్రొక్కి నేను నా భార్యాబిడ్డలకు దూరమయ్యాను. నా రుక్కు ఆ మార్గాన్ని త్రొక్కి జయం పొందింది. ఆమె దేవతా స్వరూపిణి. ఆమెను పూజించాలి.'

కూర్చున్నాడు. తన తెలివితక్కువకు యేడ్చుకున్నాడు. తన భార్యతో 'నేను నీ భర్త'నని యే ముఖంతో చెప్పగలుగుతాడు ? తన పిల్లలు తన వేషాన్ని చూసి తనదరి చేరుతారా! తన చెల్లి తన్ను క్షమిస్తుందా ? పశ్చాత్తాపంతో క్రుంగిపోయాడు.

యెండ చల్లారింది. తన కొడుకు మోహన్ మారిపోయాడు. జాత్ర దేవునికి అప్పగించాడు. మెట్లు దిగుతున్నారు—తన పిల్లలూ, తన భార్యా, తన చెల్లీ, చెల్లిభర్తా. పిల్లలను యెంత శుభ్రంగా వుంచింది ! తను వస్త్రాన్ని కప్పుకొని తల దించాడు.

అదిగో తన భార్యపాదాలు. పాదాలపై పడి మొక్కరాదా మనుకున్నాడు. భిక్షకు చేరెడు బియ్యం తన యెదుట పోస్తోంది. జలజల బియ్యం ఆమె చేతిలోనుంచి రాలుతుంటే ఆయనకళ్ళ వెంబడి కన్నీరు బొలబొలా కారుతోంది. సిగ్గు, పశ్చాత్తాపం, ఆవేదనా ఆయనను నమిలి మ్రింగి వేస్తున్నాయి.

పాదాలు మాయమైపోయాయి. తలెత్తాడు. యింకా తన చెల్లి వెనుకనే వుంది. ఆ యువకుడు ఆమెను పిలుస్తున్నాడు. 'అమ్మా! కమలం!' గట్టిగా పిలవాలనుకున్నాడు. కాని ఆ మాటలు ఆయన గుండెలలోనే ప్రతిధ్వనించాయి. వెనుకబడిన కమలం తన యెదురుగానే వుంది. యెవరో తన్ను పిలిచారని చుట్టూ చూసింది. వెక్కి వెక్కి తల దించి యేడుస్తున్న బైరాగిని చూసింది.

'యేం బాబూ! యీ పవిత్రస్థలంలో యేడుస్తున్నారు ?'

'........................'

'తలదించి యేడవకండి.తప్పు.తమ పేరు?'

ఆయన మాట్లాడలేదు. గాలి వీచింది. కప్పుకున్న కాషాయవస్త్రం తొలగింది. 'యీ శరీరచ్ఛాయ—యీ యేడుపు—అదిగో ముక్కుమీది మచ్చ—యెవరు? అన్నయ్య! సంశయం లేదు. అన్నయ్యను బసకు తీసుకుపోయి ఆయనకాళ్ళమీద పడాలి. యిక్కడ గోల చేస్తే లాభం లేదు...' కమలం మనసులో ఆలోచనలు పరుగెత్తాయి.

'బాబూ! ఒక్కసారి మావూరు దయ చేయండి. మీ పాదపూజ చేసుకుంటాం...'

'........................'

'రండి బాబూ, రండి...యేడవకండి. దేవుని నమ్మినవారికి నాశనం లేదు.' అంటూ కమలం తనయెదురుగా నున్న భిక్షకై పరచిన వస్త్రాన్ని చుట్టి ఆయనచేయి పట్టుకొని లేవనెత్తింది. తనవేపు తిరిగి వస్తున్న మధు వింతగా చూస్తున్నాడు. వూరుకోమని రుక్మిణికి, మధుకూ సైగచేసింది. రెండు నిమిషాలలో మెట్లు దిగారు. ఆయన తల దించే వున్నాడు. గజగజ వణికిపోతున్నాడు.

వారు సామానులుంచిన ధర్మసత్రపు గది చేరుకున్నారు. ఆయన మాట్లాడలేదు. తల దించేవున్నాడు. గాఢమైన నిట్టూర్పులు విడుస్తున్నాడు.

'యీవిడ మా వదిన. యీయన నా భర్త. యీ పిల్లలు మా అన్నయ్య బిడ్డలు. మా అన్నయ్య నా పెండ్లికై పరితపించి బైరాగులలో కలిసిపోయారు. నాకిప్పుడు పెండ్లియింది. నేను ప్రయివేట్లు చెప్పి డబ్బు తెస్తున్నా. పిల్లలూ, వదినా, నేనూ అంతా సుఖంగా కాలం గడుపుతున్నాం. మా వదిన మా అన్నయ్య సాధించలేని కార్యాలను ధైర్యంతో ధర్మంగా సాధించగలిగింది. మాకున్న విచారం ఒక్కటే—మా అన్నయ్య మాలో చేరలేదు. మా అన్నయ్యకోసమే మేం బ్రతికున్నాం. మా అన్నయ్యను పూజించాలనే మేం బ్రతికున్నాం.—మా అన్నయ్య మా యింట్లో వుంటే చాలు. మా యిల్లు వెలుగుతుంది......' ఆ నిక్కమలం మాటలతో ఆయనమనస్సు మార్చుదామని యింకా ప్రయత్నిస్తోంది. రుక్మిణి యింకెంత సేపూ ఆగలేకపోయింది. కమలం మాట విన లేదు. ఆయనపాదాలపై వాలిపోయింది కన్నీటితో. ఆమెను చూచి పిల్లలు అమ్మపై వాలిపోయారు. కమలం 'అన్నయ్యా' అంటూ ఆయన కాళ్ళపై పడింది.

ఆయన రాల్చిన కన్నీటిబొట్లు వారందరిపైనా పడ్డాయి. వారి కన్నీటితో కలిశాయి. 'నా రక్తంలో రక్తం—నా పిల్లలు. నాలో అర్ధభాగం—కాని భిన్నహృదయం. కష్టాలను యెదుర్కొంది నా రుక్కు. నా చెల్లి నా పిల్లలను పోషించింది.' ఆయన గోల పెట్టాడు. పిల్లలను యెత్తుకొని యేడ్చాడు. భార్యనూ, కమలాన్నీ లేవనెత్తాడు. రుక్మిణిని క్షమించమని వేడుకున్నాడు. కారే కన్నీటిని ఆమె తుడిచింది. అనుగ్రహించమని ఆయనను వేడుకుంది.

కాషాయవస్త్రాలు మాయమయ్యాయి. ఆయన కమలానందస్వామి కాడు—కృష్ణయ్య. లోకం యిప్పుడు ఆయన నేమన్నా ఖాతరు లేదు. తనకు కావలసింది—తన భార్యాపిల్లలు, తన చెల్లి బాగు, తన ఆనందం!